

I.V. Мінйяленко,

*старший викладач кафедри економіки підприємства та управління персоналом, здобувач,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава*

Просторовий розвиток регіону: еволюція сучасних уявлень щодо сутності категорії

I.V. Minylenko,

senior lecturer department of business economics and human resource management
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava

Spatial development: interpretation of category

***Анотація.** Матеріали публікації присвячені дискусійним проблемам сутності категорії «просторовий розвиток» та його взаємозв'язку з економічним, інноваційним, соціальним та екологічним розвитком. У статті досліджені різні погляди вчених на визначення категорії «розвиток» та дано власне трактування просторового розвитку.*

***Summary.** Materials publication are devoted to controversial issues of substance category «spatial development» and its interrelation with economic innovative social and environmental development. The different views of scientists to determine the category of «development» were investigated and a proper interpretation of spatial development is given in the article.*

***Ключові слова:** розвиток, економічний розвиток, інноваційний розвиток, соціальний розвиток, екологічний розвиток, просторовий розвиток.*

***Keywords:** development, economic development, innovative development, social and environmental development, spatial development.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки регіонів України характеризується значними змінами макросередовища, що представлені поглибленням глобалізаційних процесів, швидким оновленням виробництва, впровадженням новітніх технологій, що впливають на інтенсивність їх економічного зростання. Тому для врахування швидких, структурних змін, для підвищення показників, що характеризують розвиток регіону доцільно всебічно проаналізувати регіональний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в економічній науці активно розвиваються теоретико-методологічні засади просторового розвитку в цілому. Хоча сам термін «просторовий розвиток» утвердився в Європі, Канаді, а потім в США на початку 70-их років минулого сторіччя. Значний внесок у дослідження регіонального розвитку внесли М.І. Долішній, Б.М. Данилишин, В.П. Семиноженко, В.І. Пила та інші, які розглядають комплексно дану категорію, але в даному контексті не виокремлюють просторовий розвиток.

Завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне узагальнення категорій: «розвиток», «економічний розвиток», «інноваційний розвиток», «соціальний розвиток», «екологічний розвиток», «просторовий розвиток»,

розглянуто еволюцію даних категорій та їх взаємозв'язок та сформовано власне тлумачення просторового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття розвитку, як і будь-яка категорія, не має єдиного визначення.

Так, у Великій радянській енциклопедії наводиться таке визначення [2], що розвиток – це необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

- оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій);

- відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу;

- при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії.

Важко погодитися з твердженням згідно вищевказаної енциклопедії. Відомо, що розвиток може бути позитивним і негативним, прогресивним і регресивним. Якщо стати на цю точку зору, то вихід із економічної кризи 2008 року ставиться під сумнів, так як у розглянутому визначенні всі зміни вважаються необоротними.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [3] знаходимо декілька визначень цього поняття.

Розвиток – дія, процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чогонебудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого.

Необхідно відзначити, що зміна якісного стану може привести не лише до вищого ступеня розвитку, але й до нижчого, так як розвиток може бути і регресивним.

Інше визначення категорії розвиток – ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості [3]. Звичайно, що ступінь освіченості може бути показником, що характеризує розвиток (людини, суспільства), але не розкриває його суті.

Тут же знаходимо визначення розвитку з біологічної точки зору – це розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища. Неможливо не погодитися з тим, що категорія «розвиток» - процес кількісних і якісних змін явищ, який повинен враховувати вплив навколишнього середовища.

У філософській науці також виокремлюється поняття розвитку. Істотну характеристику процесів розвитку складає час: по-перше, всякий розвиток здійснюється в реальному часі, по-друге, тільки час виявляє спрямованість розвитку [1]. Дане твердження не враховує періоди негативного розвитку, які супроводжують розвиток економік будь-яких країн, тобто циклічність. Хоча, як відомо, кризи спонукають отримати більш вищу ступінь розвитку.

Враховуючи те, що розвиток здійснюється в реальному часі, важко погодитися з тим, що лише час виявляє спрямованість розвитку. Так як при цьому виключається можливість прогнозування розвитку. Ще однією досить важливою характеристикою є

простір. Філософія розглядає простір і час у взаємозв'язку. Відповідно філософській енциклопедії [1]: «простір і час – загальні форми існування матерії, тобто форми координації матеріальних об'єктів та явищ». Відмінність однієї форми від іншої полягає у тому, що простір є загальна форма співіснування об'єктів, час – загальна форма зміни явищ. Простір є форма координації різноманітних взаємопов'язаних явищ, які відповідно один до одного розташовані та їх окремі частини системи знаходяться у визначених кількісних співвідношеннях. Просторовими характеристиками є місце розташування об'єктів (можуть бути крапками простору в залежності від їх віддаленості), відстань між місцями, кути між різними напрямленнями.

Теорія відносності взагалі ввела нову категорію «простір-час» як єдиної форми координації явищ. Тобто дане визначення є невід'ємною складовою поняття розвитку.

У Концепції сталого розвитку населених пунктів [5] наводиться наступне визначення поняття «розвиток»:

«Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна об'єктів, у результаті якої виникає їх новий якісний стан. Він може бути поступальний і регресивний».

Розвиток поступальний передбачає зміни якісного стану об'єктів по висхідній, досягнення вищого рівня організації, ускладнення внутрішньої структури та організації.

Розвиток регресивний передбачає зміни якісного стану об'єктів по знижувальній лінії, від вищого рівня організації до нижчого, від складного до простого.

Важко погодитися з тим, що згідно Концепції сталий розвиток є незворотнім, а його сутність відноситься лише до населених пунктів. Необхідно відмітити, що тільки економіка забезпечує життєдіяльність населених пунктів, тобто доцільно розглядати сталий розвиток економіки цих пунктів.

Таким чином, проаналізувавши існуючі погляди на поняття розвитку можна зробити висновок, що *розвиток* – це динамічний процес, який властивий будь-яким явищам. Всі сфери: природа, людське життя, регіон, держава, світ весь час перебувають у русі, тобто змінюються. У результаті розвитку об'єкт набуває нового якісного стану, у вигляді зміни його складу, структури, властивостей. Внаслідок розвитку об'єкта можуть виникати, змінюватися або зникати його елементи або зв'язки. На рисунку 1 зображені визначення категорії розвиток та дано його власне визначення, яке є більш обґрунтованим і враховує просторово-часові характеристики.

Очевидно, що зазначені властивості притаманні багатьом сферам життя і діяльності людини, держави, а особливо економіці.

У сучасній науці виокремлюються різні види розвитку, такі як економічний розвиток, соціальний розвиток, інноваційний розвиток, екологічний розвиток.

Економічний розвиток є одним з найбільш досліджуваних питань сучасності і відноситься до найважливіших понять макроекономічної науки.

Економічний розвиток – це якісні зміни у часі в виробничих процесах, системі рахунків, структурі економіки та інших сферах, пов'язаних із народним господарюванням в країні або регіоні. Необхідно відмітити, що в даному визначенні не враховано вплив навколишнього середовища та необхідність просторової координації змін, побудови просторового каркасу економіки регіону, країни.

Важливим показником будь-якої держави є соціальний розвиток – процес зміни структури, складу населення, його цінностей, рівня життя, освіченості, здоров'я та інших показників життя.

У навчальній літературі нерідко використовують термін “соціально-економічний розвиток”, підкреслюючи тим самим тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку і вирішенням соціальних проблем регіону.

Соціально-економічний розвиток – це процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення [38].

Соціально-економічний розвиток – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні і військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупинити розвиток економіки будь-якої країни, відкинути її на кілька десятиліть назад, а іноді привести і до остаточної загибелі, як це було з давніми цивілізаціями.

Однак у світовому масштабі відбувається безупинний позитивний інноваційний розвиток економіки. У його основі – досягнення науки, технічного прогресу, розширення їхнього технологічного застосування, що дозволяє обновляти асортимент продукції і послуг, частково заміщати гостродефіцитні ресурси, знижувати загальну ресурсоємність виробництва, дотримуватися екологічних вимог та обмежень, які диктує суспільство.

З іншого боку, змінюються соціальні стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я, інформаційного забезпечення населення і бізнесу. Формуються нові і розвиваються традиційні потреби суспільства. Зростає роль міжнародного наукового співробітництва, наприклад, в освоєнні космічного простору, в області генетики й енергетики майбутнього. Це породжує принципово нові суспільні потреби. У результаті сукупний попит стає більш динамічним, а його імпульси виробництву – усе більш відчутними. Отже, соціально-економічний розвиток є прогресивним, поступальним процесом.

Світовий досвід свідчить, що баланс, рівновага в державі, її цілісність і стабільний розвиток можуть бути забезпечені лише за умови активізації участі регіонів у проведенні економічної політики. Тому останніми роками надзвичайно актуальним є дослідження місця економіки регіону в економіці країни, визначення рівня її розвитку, оцінка тісноти міжрегіональних зв'язків та рівня інтеграції регіону зі світовою економікою.

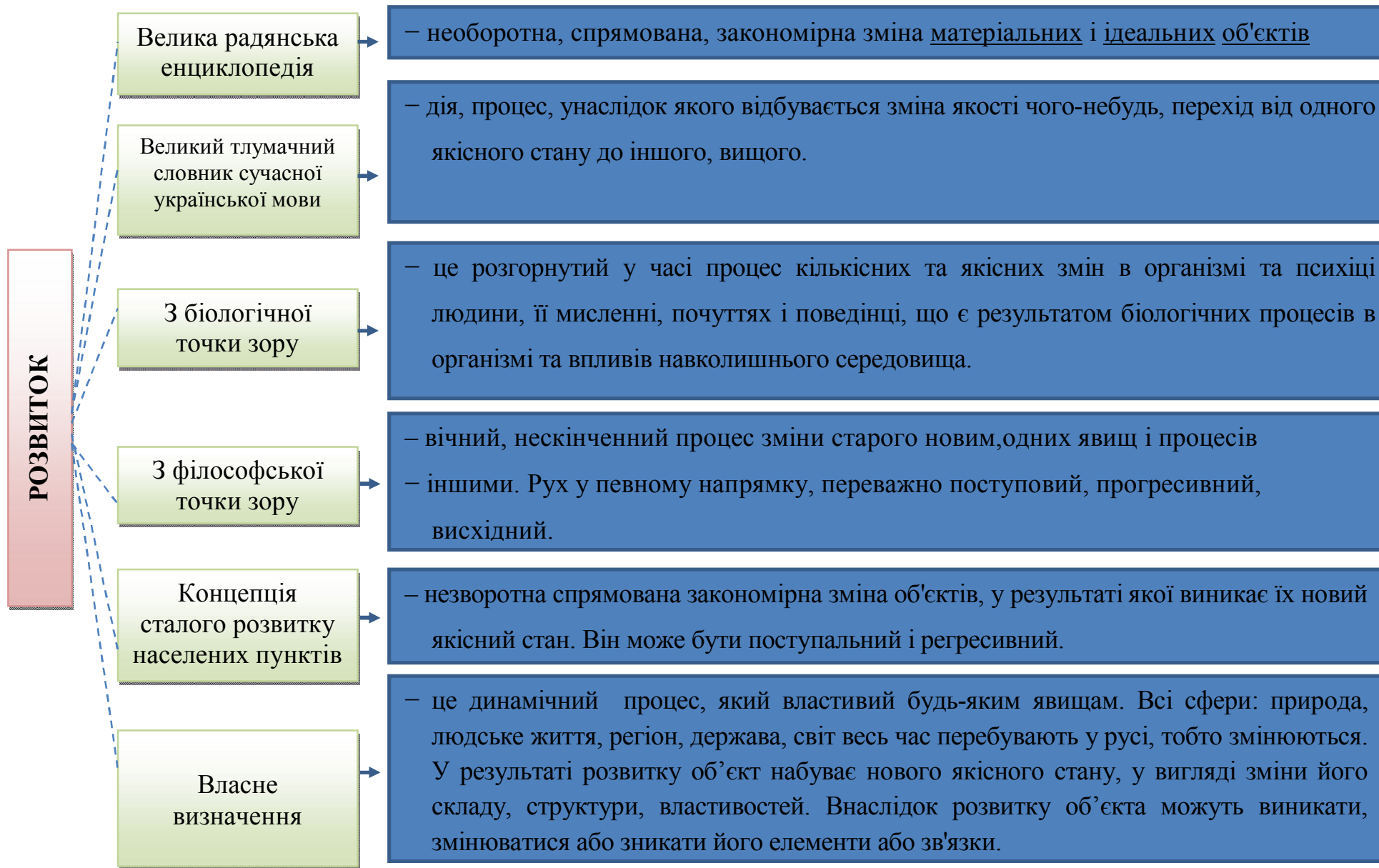

Рисунок 1 – Визначення категорії «розвиток»

Під регіоном слід розуміти окрему самостійно господарюючу систему, що має чітко означені межі своєї території, власні органи управління, матеріальну і фінансову основу і визначається законодавчими актами держави. Тобто в нашому випадку під поняттям «регіон» мається на увазі адміністративно – територіальна одиниця України – Полтавська область. Взагалі, простір розглядається як ознака території. Такої думки притримуються О. Грандберг, А. Пробст, М. Колосовський, Р. Кантільйон, Дж. Стюарт та інші.

Розвиток економіки регіону є загально визнаною метою проведення державної економічної політики. Він відбувається під впливом як загально економічних тенденцій розвитку країни, так і під впливом внутрішніх, притаманних лише їй, факторів розвитку. Комплексний і всебічний підхід до вирішення проблеми розвитку економіки регіону, визначення механізмів його регулювання у вітчизняній науковій літературі розроблені недостатньо. Така ситуація пояснюється, насамперед, відсутністю законодавчого врегулювання відносин «держава – регіон».

Розвиток будь-якої економічної системи є процесом якісних соціально-економічних перетворень, тому в роботі поняття розвитку економіки регіону зводиться не лише до досягнення стабільних темпів економічного зростання, але охоплює також суттєве підвищення життєвого рівня населення, що включає в себе матеріальний добробут, освіту, охорону здоров'я (соціальний розвиток), захист навколишнього середовища (екологічний розвиток) тощо.

Регіональний розвиток є складним, динамічним процесом, дослідження якого вимагає вивчення принципів регіонального розвитку, як його основи, та чинників впливу різного рівня, що зумовлюють подальші напрямки розвитку регіональних господарських систем та їхніх елементів. В основі вироблення перспективних напрямків регіонального розвитку лежить вибір щодо оптимального розміщення продуктивних сил території, як запоруки їхнього подальшого успішного функціонування. Розміщення продуктивних сил регіону залежить від особливостей території, природного, трудового та інтелектуального потенціалу, їхнього раціонального використання та накопичених фінансових ресурсів, техніко-технологічних особливостей господарювання.

Вчені нашого університету також беруть активну участь в дослідженні регіональної економіки. Серед науковців Полтавського національного технічного університету регіональними дослідженнями займаються: Онищенко В.О., Комеліна О.В., Чевганова В.Я., Дубіщев В.П. та інші.

Найбільш загальною характеристикою економічного розвитку регіону є динаміка основних макроекономічних показників. Загальні та середні показники не можуть відобразити всієї складності, суперечливості, часто різноспрямованості розвитку на окремих етапах, в різних галузях та секторах господарства, а лише виділяють загальні контури змін в економіці та соціальній сфері.

На рисунку 2 зображено взаємозв'язок категорій «розвиток», «економічний розвиток», «соціально-економічний розвиток», «інноваційний розвиток», «екологічний розвиток» з «просторовим розвитком».

Просторовий розвиток не можна зводити до будь-яких кількісних змін або до економічного зростання. Його зміст як категорії визначається також сукупністю чинників, які впливають на якість життя: тривалість життя, стан навколишнього середовища, стан охорони здоров'я, купівельна спроможність населення, якість житлових умов, ступінь економічної та політичної стабільності тощо. Багато в чому просторовий розвиток тісно пов'язаний з інноваційним розвитком, який має безпосередній вплив на рівень виробництва, технологій, освіти, медицини, якість життя населення, стан навколишнього середовища.

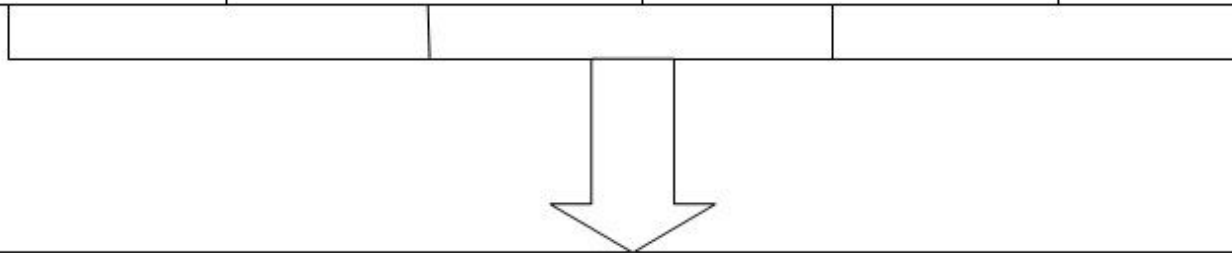
Вагомим напрямом економічної стратегії розвитку регіонів всіх розвинених держав є інноваційна політика, що являє собою форми і методи державного стимулювання науково-технічної діяльності з метою широкого втілення наукових досліджень і розробок у кінцевий виробничий результат – нові конкурентоспроможні види продукції, технологічні процеси, організаційні рішення.

Інноваційний розвиток – перенесення акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, перехід до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку – створення технопарків, технополісів, проведення політики ресурсозбереження, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності. Об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку призвели до нової моделі просторового розвитку економіки, для якої характерні принципово нові риси та пріоритети.

Виробництво стає більш зорієнтованим не на масового споживача, а на специфічні потреби окремих індивідів, тобто на невеликі за місткістю ринки. Високими темпами зростає чисельність підприємницьких структур, особливо малих та середніх підприємств, які спроможні швидко адаптуватися до вимог зовнішнього середовища. Швидкі темпи модернізації життя людей призводять до зростання вимог до якості товарів та послуг, до їх різноманітності. Відповідно, суспільство, стає більш відкритим та сприйнятливим до інновацій як засобу досягнення необхідного розмаїття.

Відбувається переоцінка людського фактору в економіці: зростає роль творчих кадрів – людей, що володіють знаннями і є носіями нововведень в сфері організаційної, науково-технічної та екологічної культури. Нова модель економічного зростання, що ґрунтується на просторовому типі розвитку, передбачає зміну самого поняття науково-технічного прогресу і науково-технічного розвитку. З'являються нові суспільні пріоритети: добробут, інтелектуалізація виробничої діяльності, використання високих та інформаційних технологій, екологічність. Ця модель потребує нової фінансово-кредитної політики, ефективного стимулювання інновацій, розвитку наукомістких та скорочення природоексплуатуючих галузей – на макрорівні; зміни типу підприємницької діяльності, активного залучення до виробництва малого та середнього приватного бізнесу – на мікрорівні.

Інноваційний розвиток	Економічний розвиток	Соціальний розвиток	Екологічний розвиток
використання принципово нових прогресивних технологій, перехід до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними та управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, як на мікро-, так і макрорівні розвитку	якісні зміни в часі в виробничих процесах, системі рахунків, структурі економіки та інших сферах, пов'язаних із народним господарством в країні або регіоні	тип змін у суспільстві, що відзначаються переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану, наслідком якого є взаємодія сукупності соціальних процесів	якісні зміни, що пов'язані із раціональним та екологобезпечним господарюванням, високоефективним використанням природних ресурсів; збереженням, відтворенням і примноженням якості довкілля

Просторовий розвиток – форма координації динамічного процесу кількісних та якісних змін будь-яких явищ (регіон, економіка регіону, соціально-економічна система), який враховує зв'язки всіх складових, в результаті чого розвиток набуває нового якісного стану у вигляді певного співвідношення елементів системи, що забезпечує отримання синергетичного ефекту

Рисунок 2 – Визначення взаємозв'язку інноваційного, економічного, соціального, екологічного розвитку з просторовим розвитком

Саме інноваційний напрям розвитку сприяє ефективному використанню виробничих фондів і трудових ресурсів. Характер і рівень розвитку продуктивних сил регіонів супроводжуються багатьма негативними процесами з точки зору задоволення суспільних потреб та економічної ефективності. У той же час існують резерви та шляхи розвитку, котрі дозволяють усунути негативні явища і сформувати такий тип, який задовольнятиме суспільні потреби і буде економічно виправданим. Використання інноваційного фактора разом з коригуванням державної економічної політики у сфері відносин власності дозволить забезпечити просторовий розвиток людського потенціалу, економіки і природного середовища, що відповідатиме перспективним завданням і цілям суспільства.

Очевидним є зв'язок інноваційної, соціальної, економічної та екологічної сфери, які формують просторовий каркас економіки регіону. Не можна досягнути просторового розвитку регіону лише успіхом в одній із сфер. Без новітніх технологій неможливий прогрес у виробництві, без здорового, розвинутого суспільства неможливим є економічне зростання, без чистого довкілля не може бути здорового суспільства. Всі сфери тісно пов'язані і взаємодіють між собою, тому не можна надавати перевагу якійсь одній сфері. Лише збалансований розвиток всіх сфер дасть позитивний результат для розвитку регіону і країни в цілому.

Перехід до просторового розвитку – це глобальний процес, в якому кожна країна повинна скоординувати з усім світовим співтовариством заходи, вжиті в напрямку реалізації цілей і принципів нової цивілізаційної моделі. У довгостроковому плані успішне вирішення завдання просторового розвитку буде залежати від нових підходів, що приведуть до зміни звичної практики на всіх рівнях як офіційного, так і приватного життя суспільства.

Просторовий розвиток будь-якої країни означає, зрештою, таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення; раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів; підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. Інакше кажучи, просторовий розвиток – це насамперед забезпечення економічної безпеки, яка є мірою гармонізації просторово - часових характеристик, за якої ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля.

У довгостроковій перспективі акценти розвитку будуть зміщуватися з економічних на еколого-соціальні та з матеріальних на духовно-моральні й інформаційні. Почне формуватися нове суспільство, що є першим етапом становлення ноосфери, думки про яку висловлював В.І. Вернадський.

Висновок. Враховуючи вищевикладений матеріал, просторовий розвиток – форма координації динамічного процесу кількісних і якісних змін будь-яких явищ (регіон, економіка регіону, соціально-економічна система), який враховує зв'язки всіх складових, в результаті чого розвиток набуває нового якісного стану у вигляді певного співвідношення елементів, що забезпечує отримання синергетичного ефекту. Оптимальне поєднання економічної, соціальної, екологічної, інноваційної сфери регіону, їх взаємодія та збалансований взаємовплив є пріоритетним завданням регіональної політики просторового розвитку та державного регулювання економіки України.

Література

1. Белл Деніел. Прихід постіндустріального суспільства. – К., 1996. – С.194–251.
2. Велика радянська енциклопедія. – М: ШКОЛА. – 1988.
3. Лебедєв А.П. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Львів: Світ, – 2008.
4. В.М. Геєць. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687с.
5. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України // Вісник НАН України. – 2002. – N 2.

References

1. Bell Deniel. (1996), *Prykhid postindustrial'noho suspil'stva* [Check postindustrial society], Kyiv, Ukraine.
2. (1988). *Velyka radians'ka entsyklopediia* [Great Soviet encyclopedia]. SHKOLA, Moskva.
3. Liebiediev A.P. (2008), *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [Great Dictionary of the modern Ukrainian language], Svit, L'viv, Ukraine.
4. V.M. Heiets'. (2009), *Sotsial'no-ekonomichnyj stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy: natsional'na dopovid'*, [Sotsialno-economic situation in Ukraine: implications for the people and the state: national report], NVTS NBUV, Kyiv, Ukraine.
5. Tregobchuk B. (2002), “The concept of sustainable development to Ukraine”, *Visnuk NAN Ukraine*, vol. 2.